

Kentler ve İzler

Cumhuriyet'ten bugüne Ankara'nın sanat-politiđi

A. Celal Binzet

İçindekiler

DEĞİŞEN KENT ANKARA VE ÖTEKİLER	5
DEĞİŞEN ANKARA	27
ANKARA'DA DEĞİŞMENİN PLASTİK SANATLAR AÇISINDAN ÇÖZÜMLEMESİ: 1923-1938.....	42
ATATÜRK'TEN SONRASI BAŞLARKEN: 1938-1950.....	80
1950-1960 YILLARININ ANKARA'SI	101
1960-1980 DÖNEMİ YA DA GÜNÜMÜZ EŞİĞİNDE.....	117
KIRILMA NOKTASI 1980.....	128

DEĞİŞEN KENT ANKARA VE ÖTEKİLER

En sonda söylenmesi gereken ve en çok bilinen yargı, sanatın, yaratıcılık olgusunu içinde barındıran bir kavram oluşudur. Daha doğrusu yaratıcılığı, sanatın olmazsa olmaz bir yapıtaşı saymak zorundayız. Onu, insanla ilgili diğer eylemlerinden ayıran özelliğın, bu niteliğı olduğunu baştan teslim etmek gerekiyor.

Sanatçıyı, kendi çevresinde gerçekleşen olaylar ve bunların geçmişten gelen birikiminden etkilenerek onları bir biçimde dışa yansıtan varlık olarak ele aldığımızda, yaratıcılık süreci, bir dizi seçenek belirlenmesi şeklinde ortaya çıkar. Çünkü anılan kavram bir süreç olarak kabul edilirse, bunun ilk aşaması seçmedir. Söz konusu eylem ancak insanın sahip olduğu kimi değer ölçütleriyle estetik olgunluğa kavuşacaktır. Olgü ve biçimlemeler arasındaki ilişkide birinci etken olan sanatçının, değer yargılarını herhangi bir nesne üzerinde açığa çıkardığı gerçeğı unutulmasın. Bu anlamda kent alanını bir “sanat yapıtı” olarak ele aldığımızda, karşımıza çıkan oluşumun, onun “yaratıcısı” olanların kimliğini ve yapısını ele vermesi denli doğal bir sonucu olamaz. Başka bir anlatımla kent, üzerinde yaşayan yöneticilerin belirlediğı sistem doğrultusunda biçimlenir, büyür. Ya da her kültürün kendi düşünsel yapısına uygun birer kent kimliğinden söz edilebilir. Yukarıdan bakıldığında, tıpkı tuval üzerindeki bir düzenlemede ortaya çıkan biçim ve renklerin kendi aralarındaki ilişkileri gibi, kentsel alanlar üzerindeki parçalanma, bölüşüm ve yerleşimlerine de politik güçler karar verir. Ama önemli olan, o yöneticilerin de içinde bir parçası olarak yer aldığı daha büyük sistemi -ekonomik yapıyı- görmektir. Asıl “büyük resmin” ayır-dına varabilmektir önemli olan.

Çünkü bunların tümü, bir etki-tepki zincirinin halkaları gibi kent insanının çevresinde döner durur. Sonuçta yönetimler, içinden çıktığı toplumun yapısına göre biçimlenecektir. İşte bu eylem sırasında yaşam alanı olan kentin biçimlenişine tanık oluruz. Tek farkla, burada ortaklaşa bir iradenin baskısı altında gelişen bir yapı ortaya çıkacaktır. Politikacısını da yöneten, onların üstündeki sermaye ve çıkar çevrelerinin belirleyeceği bir iradedir söz konusu.

Kentleşme sürecinde, yerleşme açısından yapılan seçme ve ortaya çıkan biçimlemeyi bizdeki yaratıcılığın(!) somut göstergesi saymamızda hiçbir sakınca yoktur. Hem genel yapı bakımından hem de tek tek konutların, sokak ve alanların biçimlenişini, adı geçen koşulların etkisinde ortaya çıkmış bir yaratıcılık olarak adlandırmak gerekir. Hiç kuşku yok ki, içinde barındırdığı insanları giderek daha kötü koşullarda yaşamaya zorunlu tutmanın iyimser bir anlamı, bir yaratıcılıkla uzak yakın ilişkisi olmayacağını bilmemizde sayılamayacak denli yarar var.

Değinilen bakış açısı altında kent, canlı bir organizma ve hele insansal yönelişlerin etken olduğu karmaşık bir varlıktır. Süreç içinde ulaştığı aşamalar, ürettiği değer ve aldığı biçimler kendisiyle özdeş olduğu denli karşıttır da. Bu çelişkili bakış açısının araştırılması oldukça geniş boyutlu ve içerik bakımından daha zengin bir çalışmayı gerektirdiği açık. Şimdilik şu kadarını söylersek, kentin oluşma süreci sırasında, geçerli olan başat değerlerin karşıtı seçeneklerin de doğumuna tanık olmamız işten bile değildir. Çünkü kuraldır, her tez antitezini de doğurur. Karşıtlığın ortaya çıkmasındaki nedenlerin başında kentte yaşayan farklı çıkar gruplarının hesaplaşmasının yattığı bilinmelidir. O nedenle imar planlarındaki değişimler, yeni yerleşim alanlarının açılması gibi birtakım başlıkları bu hesaplaşmanın yasal dışavurumu şeklinde okumak gerekir.

Bu çalışmada öncelikle, süreç içinde kent yüzeyinin değişik biçimlerde değerlendirilme sorunu ele alınmaktadır. Buradaki değerlendirme ölçütünün ekonomik ve politik olduğu denli kültürel boyutlu olacağı unutulmamalı. Kültür derken, içinde yuvalandığı toplumun düşünsel yapısındaki belirgin normların

çelişkileriyle birlikte ele almamız gerektiğini hesaba katmalıyız. Zaman içinde vurgulanan özelliğe bakıldığında, yönelişlerin belirli noktalarda, ekonomik ve toplumsal ilişkiler yumağında benzer özellikler taşıdığı görülür. Burada esas boyutlar unutulmadan yeni bir konumun değerlendirilme çabasına girilmek istenmiştir. Nedenine gelince, kent yüzeyinin, aynı zamanda egemen ideolojinin göstergesi olduğunu söylemeye gerek var mı? Çıkar çekişmelerinin, beraberinde kültürel yapılanma kaygısını taşıyacağı açık. Sonuçta toplumun iplerini ellerinde tutanlar hedeflenen ideolojiye uygun insan modelini ancak böyle yapılandırabilecektir.

İnsan kavramıyla birlikte sanatsal yaratının da düşünüldüğü bir ortamda -kent uzamında- kentin oluşumuna bir de bu açıdan bakmanın yararı var. Başka bir deyişle çevre yaratımında biçimlenmeye etki eden öğelerin tanınması açısından önemlidir bu. Yapılar, cadde ve sokaklarla alanlar ve buralara yerleştirilen anıtlar ülke yönetiminin izdüşümünü verir. Onlara bakarak yönetim kadrolarının nasıl bir dünya görüşü içinde olduğunu anlamak oldukça kolaydır. Dahası, ülkedeki geçerli ekonomi-politiğin yapısını yansıtacak bundan daha iyi bir gösterge bulunamaz. Bu anlamda sanat alanındaki her yeni oluşumun dayandığı ideolojik bir temel olduğunu unutmamak gerekiyor. Hele de bizim gibi kültürel gelişimini tamamlayamamış toplumlarda bu tür etkinlikler için hep bir olumsuz bahane bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda çağdaş Cumhuriyet ideolojisi yerine başka arayışların hızlandığı anımsanırsa kent ve sanat ilişkilerinde yaşananlara şaşırılmamak gerektiği daha iyi anlaşılır. Çalışma boyunca alınan örnekler ve bunları çevreleyen olay dokusu incelendiğinde kentin oluşumuna işte bu bakış açısı altında yaklaşılmıştır. Asıl ağırlık konusu Cumhuriyetimizin başkentinde. Ancak, kimi yerlerde bir sapma ya da dağılma gibi değerlendirilecek başka kentlerden örneklere de yer verildiği gözlerden kaçmayacaktır. Bundan amaçlanan asıl neden, başka kültürlerdeki kent ve sanat ilişkilerine göndermede bulunmaktan başka bir şey değil. Deyim yerindeyse, farklı dönem ve kültürlerdeki benzer uygulamaların nasıl bir yol izlediğini karşılaştırmalı olarak görebilmeye ışık tut-

maktır. Ayrıca şunu belirtmekte yarar var. Ankara'da gerçekleşen olayların benzerlerine öteki illerde de rastlamak olası. Ancak başkentin üzerine yüklenen simgesel anlamlarla daha ayrıcalıklı bir konumda bulunması kaçınılmaz. Tarihsel oyunun onun çevresinde oynanması bugünden bakınca bizler için hiç de şaşırtıcı gelmiyor artık. Yeniden dönüyoruz başkente. Neden Ankara sorusu gelir akla. Bugüne değin üzerine oldukça çok sayıda yayın yapıldığı bilinmez değil. Ona öncelik vermemizin ilk nedeni cumhuriyet ideolojisinin odak noktasında durmasında yatıyor. Bir anlamda cumhuriyet ve **Mustafa Kemal Atatürk**'le birlikte yeniden doğmuş bir kent burası. Orta Anadolu'nun küçük bir kasabasından çağdaş bir başkente evrilmenin izlerini taşıyor. Ayrıca, ne denli genç bir kent sayılsa da, geçmişinde oldukça büyük uygarlıkların ayak izleri var. Bunların bir bölümüne değinilmeye çalışıldı. Günümüzde var olanlara bakarak söylenecek şeylerin başında gelen bir gözlemi buraya almakla yetinelim.

Ankara, köklü bir kültürün üzerinde yükseliyor. Daha genel bir tanımlamayla, Anadolu'nun geçmiş dönemlerinden kalan yapıtların zenginliği olağanüstü boyutlarda. Ancak bugüne değin bizde izlenen tarih ve kültür politikalarındaki genel eğilim, belli bir dönem öncesine ilişkin izlerin ortaya çıkarılmasında pek gönülsüz gibi. Anadolu'da İslamlık öncesi dönem izlerinin örtülme istenmesini bu anlayışa bağlamak gerekiyor. Üzerini kapatma, ortada olanların bir bölümünü yıkma ya da eklemeler yaparak dönüştürme, uygulanan yok etme yollarından bazılarıdır. En belirgin iki örneği buraya alalım: Avgustus Tapınağı'nın yıkılıp üzerine yapılan Hacı Bayram camisi ile kale duvarlarında antik dönem mezar kapakları ile yazıt taşların kullanılması. Elbette tüm eski yapıtların bu tür uygulamalarla karşı karşıya bırakıldığı söylenemez. Çok belirgin olup da, uluslararası kültür dünyasına mâl olmuş yapılar bir yerde kendini kurtarmış sayabilir. Ayrıca, genel olarak yıkıp yapma anlayışının bir gelenek durumuna dönüşmesi nedeniyle kentlerimizin şantiye görünümünde olduğu değişmez bir gerçektir. Yapıların ekonomik yaşamlarını tamamlamasına izin vermeden gerçekleşen bu durum kamu kaynaklarının boşa harcanmasının başlıca neden-

leri arasında gelir. Aslında boşa harcanmış sayılmaz da! Yık-yap işlerinden birilerinin kazançlı çıktığı mutlak. Bunların ötesinde ilk anda dikkatleri çekmeyen bir başka olguyu göz önünde bulundurmalı. Sürekli yıkılıp yapılanlarla değiştirilen kent yüzeyi, dönemlere göre yapılan adlandırmalar yerleşik toplumsal bilincin önündeki en büyük tehlike olmaktadır. Kentsel kültür, üzerinde yaşayanların tarihsel belleğiyle doğru orantılı olarak gelişip kökleşir.

Kültür olgusunun çok boyutluluğu üzerine söylenebilecek sözlerin varlığı yadsınamaz. Geçmişten gelen değerlerle, yaşayan kültürün bileşimi kimi kez istenen doğrultuda gerçekleşmeyebilir. Burada politik iktidarların ya da topluma yön veren öteki kurumların yapısı önem kazanır. Zaman içinde teknolojinin ulaştığı aşmanın etkileri de yok sayılamaz. Eğitim öğretim sistemiyle yeni yetişen kuşaklara hangi değerlerin aktarılacağına karar verenlerin yapısı bu noktada öne çıkıyor. Çünkü bilimden uzaklaşmış her iktidar, geçmişi kendi idealleri doğrultusunda kurgulamayı çok sever. İdeolojisini pekiştirecek, kendi varlık nedenini kuvvetlendirecek bir geçmiş onlar için en iyisidir. Bu nedenle ona yönelirken nesnel olmaya gerek duymazlar pek. Yer yer açıklanmaya çalışılan politikaların ışığı altında halkın düşünsel yapısı biçimlendirilmeye çalışılır. Kentleşme ya da yerleşik kültüre geçme gibi oldubittiler o büyük planın içinde yer bulur kendine. İşte bu anlayışla uygulanan ekonomi politikalarıyla yerleşim sistemleri tutarlı bir rota izlemediğinden bize özgü göçebelik geleneği doğrultusunda nüfus hareketliliği süreğenlik kazanmıştır. Deyim yerindeyse yerleşik kültüre geçmekte zorlanan bir yapımız var. Kent topraklarına yerleşirken doğayı yok etme, çevreyi kırıp dökme çabaları bilinmez mi? Bir tür işgal anlayışı denir buna. O nedenle kent, günümüzün çarpık yapılaşmasıyla birlikte durmaksızın şişen bir yapı modeli gibi. İşte bu yapılaşmanın izlerini sürerken karşımıza çıkan insanların politik kaygıları ile çıkarlarının buluşma noktaları vurgulanmaya çalışıldı. O politik kaygıların neler olduğu sorulduğunda, iktidarların kendi oy tabanlarını besleyebilmek açısından toprakların peşkeş çekilmesi gibi bir durum karşılar bizi. En büyük sorunlarımızdan biri olan gecekonduların geleneğinin

gerisinde yatan nedenleri ancak böyle açıklayabiliyoruz. Bu sorun, politik olduğu kadar, belki ondan da fazlasıyla inanılmaz bir rant kapısıdır da. Sistemin böyle işlemeden beslenen bir kesim bulunduğu hiç unutulmamalı.

Unutulmaması gereken diğer bir yön de tarımdaki maki-neleşme olgusunun yarattığı durumdur. Çünkü kırsal kesime giren traktörlerin açığa çıkardığı çevre illerin işsiz köylüleri, bir çekim merkezi olarak Ankara'yı mesken tutunca gecekondulaşmanın değirmenine su taşımış oldular. Kırklı yılların sonlarında başlayan, doğduğu toprakları terk etme olgusu kent merkezine yakın bölgelerdeki kaçak yapılaşmaya giden yolu açacaktır. Asıl konumuza gelirse... Ne bir kentin tarihini yeniden yazmak, ne de kentleşme olgusunu irdelemek... O, başka bir çalışmanın konusu. Öyleyse burada yapılan ne? Kısaca özetlemek gerekirse, Anadolu'nun orta yerinde bulunan bir kenti başka bir bakış açısı altında ele almak denebilir. Uzun bir geçmişe sahip olan kentin, cumhuriyetin aydınlanma ideolojisi ışığı altında geçirdiği değişime bakarken insanını da gözlemek. Çünkü asıl olan onlar. Yerleşik ya da göçebe olsun, tümünün birer kültürü vardır. Sorun, öncü rolündeki devletin bu durumda hangi noktada yer aldığıdır. Sonuçta herkes kendi yarattığı kültürle birlikte anılır. O yarattığıdır ki, büyük insanlık ailesi içinde ona bir yer açar. Sorun, o yerin neresi olduğudur. Nerede durduğumuzu bilirse, uygarlık yarışının hangi aşamasında bulunduğumuzu anlamak da bir o denli kolaylaşır. Bulduğumuz yerin saptanmasında elimizde sanat gibi bir test aracı var. Sanatın toplumu etkilediği bilinen bir olgu. Ama, ondan etkilendiği de bir başka gerçeklik. Bu yalnızca bize özgü bir durum değil. İlerleyen bölümlerde yer yer başka toplumlardan verilecek örneklerin, anlatılan durumu açıklamaya yönelik olduğunu söylemeye gerek var mı? Sonuçta hangi toplumda olursa olsun, "insan", kendi yarattığı kültürün sarmalında öğrendikleriyle tepkisini dışa vuruyor. Kimi kez bir sanatçıyı onurlandırarak, kimi kez de bir heykeli parçalayarak.

Tarih, bu iki "insan" modelini de sayfaları arasına alarak gösterir bizlere. Birisi aydınlanmanın, çağdaşlaşmanın örneğidir, ötekiyse geriye gidişin temsilcisi olarak.

Kent biçimlenirken sanat

Toplumsal süreç içinde çağdaş gelişmenin ortaya koyduğu en önemli olgulardan biri kentleşme ve buna bağlı olarak gelişen çevre sorunlarıdır. Kuşkusuz, çağdaş gelişme denen kavram, bu gibi durumlarda biraz boşlukta kalıyor sayılır. Nedenine gelince, uzun insanlık tarihi içinde çağdaşlığın hangi sınırlar içinde kaldığını ya da başlangıç tarihinin ne olması gerektiği gibi sorunlar hep tartışmalı olagelmıştır. Konuya değişik bir açıdan yaklaştığımızda, hangi koşulların gerçekleşmesiyle söz konusu kavram arasında doğrusal bir bağıntı kurulabileceğinin tartışmaları çıkar karşımıza. Tarihte, farklı dönemler arasında karşılaştırma yapılamayacağı bilinen bir doğrudur. Böyle bir düşüncenin bilimsel anlayışa ters düşeceği açık. Kesin olan nokta, bu uzun zaman aralığı içinde adı ne olursa olsun, insanların topluca yaşama eğilimini bırakmadıkları yolunda. Çok basit sayılabilecek olan bu olgunun kimi sanatçılarda karşıt tezleri gündeme getirdiği unutulmasın. Belki giderek kalabalıklaşan dünya üzerinde yalnızlığa ve yalnızlığa duyulan özlemin dışavurumu sayılmalı bu durum. Özellikle 18. yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan Romantizm akımı, burada dillendirilen, yaşadığı çevrenin dışındaki uzak iklimlere duyulan özlem üzerine kurgulanmıştı. Tam bu noktada, yalnız yaşamının simgesi olarak betimlenen **Robinson Cruose**’yi anımsamakta yarar var. Denizlerle çevrili bir adadaki kişinin “kent” kavramından uzakta kalışı var orada. **Daniel Defoe**, yazın alanının bu toplumdan yalıtılmış adamını, “öteki insanların” bulunmadığı bir ortam içinde kurgulamıştır. 1719 yılında yazılan roman üzerine geliştirilmiş birçok tezin bulunduğu biliniyor. Sömürge çağının üstün insan-köle ilişkisi üzerine kurulduğu, en çok öne çıkan görüşlerden yalnızca birisi. Kuramsal açıdan bakıldığında romana konu olan “yalnız adam”ı bizlere anlatan “öteki” vardır ve biz, onları gizleyen bu adaya odaklanıyoruz.

Robinson’un yalnızlığı, aradan geçen son üç yılında uşağı **Cuma** ile sona erecektir. Kölenin varlığı ve niye beyaz ırktan seçilmediği, yazarın topluma bakışını yansıtmaya açısından iyi bir ipucudur aslında. Romanın yazıldığı dönemin toplumsal koşulları bu durumun açıklanması konusunda bazı bilgiler vere-

bilir bizlere. En azından, döneme damgasını vuran Romantizm akımının yazınsal alandaki öncülerinden biri olarak değerlendirilmek gerekmez mi romanı? Uzak ülkeler, yalnız adalar ve bilinmeyen toplumlar söz konusu akım için ele geçmez birer malzeme sayılır. O dönemin moda sanat akımı bir kaçış olgusunu barındırır içinde.

Kimsenin olmadığı varsayılan ıssız ada birilerinin gözlemine açık olduğu için, yalnızlık gibi bir sorun da yalnızca düşsel bir durumu imler. Ancak, ondan da önce, burada bir kentleşme sorununun olmadığını görmek gerekir. Yaşanan yerde başkalarının bulunmayışıyla yapılaşma arasındaki doğru orantının nedeni bundan başkası değil. Biz, bir anlatıcının bulunduğu ve roman kahramanını izlediği yerden onun tek başınlığını bozarak kalabalığın ortasına itiyoruz yine de. Kaldı ki tek başına bile olsa, o bireyin yaşanan ortama müdahale ederek kendine en uygun koşulları gerçekleştirilmesi kaçınılmaz olacaktır. İşte bu gelişim süreci içinde doğal çevreyi en çok değiştirenin insan olduğu kuşku götürmez. İnsanlık tarihi, bu değişim için yapılan kavgaların ve daha iyi yaşama olanağına kavuşma yolundaki çalışmaların toplamıdır. Yukarıda, büyükçe açılan ayraç içindeki yaşam biçiminin toplumsal sorunlardan ne denli uzak olduğu görülüyor. Bu örneği asıl konumuzu güçlendirmek adına verdiğimiz unutulmamalı. Çünkü ada ile oradaki yalnız insanın birer simge olarak tasarlandığı kavramını göz önünde bulundurmak zorundayız. Bir anlamda kentsel sorunların bulunmadığı bir evren kurgulanmış orada. Hem ortak yaşamının yaratacağı sorunlar hem de o uzamda ortaya çıkması düşünülemeyecek sanatsal tasarımlardan uzakta bir evren.

İnsan, bir yandan içinde yaşadığı ortamı kendi çıkarları yönünden yeniden biçimlendirerek kullanıp tüketirken, öte yandan, artıklarıyla geri dönüşü olmayan bir şekilde yıkıp bozmuştur da doğayı. Geçmişten günümüze doğru gelindiğinde teknolojinin gelişmesiyle koşturarak, üretim artıklarındaki artışın büyük boyutlara ulaştığını yeri gelmişken vurgulayalım. Ayrıca, hızla çoğalan nüfusun artıştaki payını unutmamak gerekiyor. Bozulmadan, öteki canlıların da olumsuz etkilendiğini

burada anmalı. Sürekli büyüyen topluma gerekli yaşam alanları/kentsel alanlar, bu yönüyle bir çelişkiler yumağı gibidir. Bu alanda yaratılan sorunların çözümlenebilmesini kent planlaması başlığı altında toplamak ise yakın bir geçmişin ürünüdür. Sanayileşmenin, geçen yüzyıldan sonra etkilerini gösterdiği ve kentleşmeye, birçok yan etkilenmelerle birlikte katkısı olduğu gerçek. Söz konusu süreç, nüfustaki artış nedeniyle kalabalıklaşan insan yığınlarının yaşam alanlarında birtakım sorunların ortaya çıkışını hazırlamıştır. Bunların, beklendiği gibi çok boyutlu ve çok katmanlı bir yapısal özellik taşıdığı bilinmez değil. En azından, zorunlu gereksinimlerin dışında, kültürel boyutlu sorunların bulunduğu ve kitlelerin yaşamında oldukça etkili olduğu bilinir.

Kentleşmeye bağlı politik, kültürel ve ekonomik neden-sonuç ilişkilerini içeren oldukça nitelikli ve kendi alanlarında özgün araştırmalara sahibiz bugün. Uygulanacak yöntem, bu temel bulguları göz ardı etmeden kent mekânına yansıyan biçimlere plastik sanatlar açısından bir yaklaşım denemesinde bulunmaktadır. Bunlar içinde, incelememiz açısından başat olan mimarlık sanatı, kentlerin genel yapısını belirler. Deyim yerindeyse kentin omurgasıdır mimarlık. Heykel ise, bu genellik içindeki alanlarda kültürel ve ideolojik bütünleşmeyi yansıtır. Bu açıdan, heykellerin tematik incelemesi ile dönemleri arasında kurulacak düşünsel bağlantılar toplumumuzun yapısını gözler önüne serecektir. Durumun yalnızca bize özgü olmayıp, dünyanın herhangi bir başka yerindeki yapısal ilişkileri açığa vuracağından kimsenin kuşkusuz olmasın. Sanat yapıtı bu haliyle bir etki-tepki zincirinin ortasında yer alır. Toplumun, onun karşısında vereceği tepkilerin, kitlelerin ideolojik yapısını açığa vuracağı kadar, yapıtın dolaylı etkisiyle topluma yükleyeceği düşünsel kazanımlar da göz ardı edilemez. Sonuçta, zorunlu nedenlerle insana bağlı olarak ortaya çıkan yapılaşmanın ekonomik olduğu kadar kültürel bağlantılar nedeniyle kendine özgü biçimlemeye uğraması kaçınılmaz olur.

Çalışmada kentleşme olgusuna yaklaşımın, sanat eksenini doğrultusunda olacağını belirtelim. Yerleşim alanlarının büyü-

mesiyle birlikte, kültürel göstergenin somut örnekleri sayılabilecek yapıtlarının buna paralel olarak gösterdiği dağılım ve taşıdığı içerik yönetsel yapının düşünüş sisteminin dışavurumu işlevini görür. O nedenle, değinilen sorunlar kentleşmeyle birlikte ortaya çıkar ve sorunun kökenine ilişkin kaynaklar da o denli gerilere gider. Kuşkusuz, tarihin her döneminde gelişim süreciyle birlikte değişen kent modelleri bulunması kaçınılmaz bir olgudur. Bugün, batıdaki kapitalist kent planlamacılığının 1848 Sanayi Devriminden sonra gündeme geldiği kabul edilir. Avrupa anakarasında sanayinin gelişimiyle çok sayıda insanı kuruluşlar çevresine toplayan sistem, yaşamı kolaylaştırıcı önlemler anlamında olmak üzere planlı bir yapılaşmaya yönelmiş olur. Geçmişin çekirdek kenti çevresinde oraya yeni gelenlerin yerleştiği konutlarla birdenbire genişleyen bir yapılaşma dikkatleri üzerine toplar. Dönem, aynı zamanda sosyalist düşüncenin de sistematik olarak yaygınlaştığı bir zaman aralığına denk düşer. Bu tarihi izleyen süreçten sonra kapitalist ve sosyalist bakışlar kendi arasında ayrışarak kuramları ölçütünde öneriler üretmişlerdir.

Planlama kavramı, çağdaş anlamda kent olmasa da daha eskilere uzanan bir sorundur aslında. Sorunun kaynağına yönelme anlamında, Antik çağın **Aristoteles**'i, insanın bireysel mutluluğuyla kenti arasında uyum olduğunu belirterek devlet yöneticilerine, kendine yeterli toplumlarda bulunması gerekli en az koşulları şöyle sıralar:

“Onlar olmadan şehrin olamayacağı şeylerin neler (kaç tane) oluşunu araştırmalıyız...:

1-Yiyeceler

2-El sanatları ve kullandıkları gereçler

3-Silahlar...

4-Servet...

5-Din ihtiyaçları...

6-Karar alma yöntemi...

Çünkü bir devlet rasgele bir araya toplanmış bir yığın değildir, yine söylüyoruz, kendi kendine yeterli bir yaşamı amaçlayan

bir insan topluluğudur ve eğer bu altı şeyden herhangi biri eksik olursa, o topluluğun tümüyle kendi kendine yeterli olması mümkün olmayacaktır. Onun için, bir şehir kurulurken bütün bu etkinliklere yer ayrılması gereklidir.”¹

Yaşamsal önem taşıyan yiyeceklerin ilk sırada yer almasını kolayca anlayabiliriz. Ama sıralamadaki ilginçlik öteki seçeneklerin önüne “el sanatları ve kullanılan gereçlerin” getirilmesidir. Henüz bugünkü anlamda bir kültürel yapılanmanın olmadığı dönemde bile sanata yer verilmesi dikkat çeker. Kuşkusuz, sanat sözcüğü bugünkü anlamından oldukça uzakta. Onun yerine **techne (tekhne)** kavramı kullanılıyor. Ruhsal bir erdem olan “tekhne”, sanatsal yaratıcılığın kaynağı sayılır. Latince’deki **ars** sözcüğünün günümüzdeki karşılığına denk düşer. Bu açıdan bakınca antik metindeki el sanatları kavramını daha bir yerli yerine oturtmanın önemi iyice açığa çıkar.

Sanatın eski dönemlerdeki anlamı üzerine yapılan kısa açıklamadan sonra yeniden başvuru metnimize dönmekte yarar var. Yine aynı yapıtta kentin kuruluş yerinin, hava ve su açısından ele alınarak saptanması önerilmektedir. Gerek **Aristoteles** gerekse **Platon**’da olsun, sonraki dönemlerde de çokça gündemde tutulan kent ve sanat ilişkilerinin ilk yansımaları böylece açığa çıkıyor. O günlerin nüfusu göz önüne alındığında, günümüzünkiyle karşılaştırılamayacak denli az yoğunluklu kentlerinde söz konusu sorunların gündeme getirilmesi oldukça ilginçtir.

Kişi ve çevre ilişkileri, çok sonraları **Robert Owen, St. Simon** ve **Fourier** gibi ütöpik sosyalistlerin de ilgisini çeken bir araştırma konusu olmuştur. Bu görüşten hareketle yola çıkan **Robert Owen**, “Karakter Oluşumu İçin Kurumsal Yapı”yı 1816’da yayınladı. **Owen**’e göre kişilerin davranışını çevre koşulları belirler ve bu yüzdendir ki iyi bir insan yetiştirmek için düzenlemelere öncelikle çevreden başlamak gerekir. Bireyin kişilik gelişmesinde biçimlendirici olan ana öğe, içinde yetiştiği toplumun genel yapısıdır. Batılı toplumlarda 19. yüzyılda başlayan tartışmalara karşın aynı dönemde bu ve benzer konular üzerinde bizde neler

---

1 Aristoteles, **Politika**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s: 209-210

düşünüldüğünü söylemek oldukça zor. Aynı yargının kendi toplumumuz için de geçerli olmasına karşın bu konularda yeterli verinin bulunmamasının, söz konusu zorluğun ana nedeni olduğunu vurgulamak gerekiyor. Bu açıdan bakıldığında, bireyimizin içinde bulunduğu karmaşık yapının nedenleri konusunda her şeyin açık seçik ortada olduğu gerçeğini bilmekte yarar var. Söz konusu nedenlerin başında, **Owen**'in imlediği, çevrenin birey üzerindeki etkisini görmek zorundayız. Burada bir çelişki var sanki. Toplum, bireylerden oluştuğuna göre, ondan ayrı bir varlık sayılmasa gerek. Ama çoğu kez öyle olmadığı da gerçek. Ne de olsa, birey ve toplum psikolojisinin arasındaki ayrımları unutmamalı. Kitle davranışlarının kimi kez bireyi aşan bir değişime uğradığı bilinmez değil. Öyleyse, kentlerimizin oluşum ve büyüme süreçlerinde ortaya çıkan her tür yapısal niteliğin, yönetimlerle birlikte o kentte yaşayanlara ait olduğunu bir kez daha yineleyelim.

Kentler biçimlenirken üzerinde yer alan her birimi bu işlemden payını alacaktır. Yine biçimlemenin oluşumu, yapısal çözümlemesi geniş ölçüde o kentte bulunan insanın ürünüdür. Bu nedendir ki kent tarihi, toplum yaşamının yansımasıdır. Ekonomik, toplumsal ve politik ilişkilerin, giderek yöneten-yönetilen dengesinin en iyi gözlenme yeri kent alanıdır. Bu bağlamda bir kenti dışarıdan gözlemek yoluyla orada nasıl bir ekonomik sistemin uygulandığı konusunda yeterli bilgiye kavuşmamız işten bile değil. Tek tek yapıların niteliği, yoğunlaşma oranı, cadde ve sokak yapıları ile yeşil alanların durumu, kent adı verilen bu ortak yaşam alanındaki paylaşım olgusunu gösterir bizlere. Bu duruma yatay ve dikey genişlemeyi de eklemek unutulmamalıdır. Böyle bir olguyu incelerken plastik sanat yapıtlarının da aynı yönelişler içinde bulunacağını düşünmemek için hiçbir neden yoktur. Özellikle mimarlıktaki genel biçimlenme ve uzamdaki dağılım özellikleri kadar toplumun ekonomik ve politik göstergesi olan başka bir ölçüğe rastlanamaz. Çünkü kentleri oluşturan mimari birimler olan yapıların en belirgin özelliği işlevsel oluşlarıdır. Durum böyle olunca barınma yeri olarak düşünülen yapı ile onu kullanacaklar arasında sıkı bir ekonomik ilişki

açığa çıkar. Olaya tersinden baktığımızda da -az önce değinildiği gibi- herhangi bir kentin dıştan incelenmesi, orada yaşayanların nasıl bir sistemle yönetildiklerinin anlaşılmasını gösterir bizlere. Toplumun ekonomik ve yönetsel yapısı ile davranış biçimlerinin en iyi gözlemleneceği yerin, kentin yapılaşması olduğu gerçeğini unutmamak gerekir. Çağdaş ressam **Vassily Kandinsky** “*Her sanat yapıtı kendi çağının çocuğudur. Genellikle coşkularımızın anasıdır o.*” der. Öyleyse sanatı toplumun kendinden ayırmak, ilişkileri yokumsamak, gerçeğe gözleri kapamaktan başka bir şey değildir. Bu bağlamda yaşam alanı olan kenti, sonul anlamda insanın elinden çıkma bir “yapıt” olarak kabul ettiğimizde onun biçimi ve içeriğini, içinde barındırdığı insanların belirlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Şöyle de söyleyebiliriz: Toplumu oluşturan bireylerin düşünüş, algı, politik, ekonomik ve kültürel yapıları yaşadıkları kente aynen yansır. Dünya görüşüyle, yaşanan yerin özellikleri birebir örtüşür. Özellikle din ideolojisinin bu konudaki katı kısıtlamaları bilinmez değil. Sözelimi İslam ideolojisinin kadını erkeğe yedekleyen baskıcı yasakları evlerde balkon yapımına pek sıcak bakmaz. Buradaki asıl amaç, kadını ev sınırları içine kapatarak dışarıyla bağını en aza indirmek oluyor. Başka bir kent planlamacılığı örneği de Rasyonalist anlayış olup, tekdüze yapılaşma sorunlarını gündeminde taşır. Hangi anlayışın etkisiyle kurulmuş olursa olsun kentlerin tümünde asıl belirleyici olan durumun toplumun ekonomik yapısı olduğu unutulmasın.

Sözü edilen görüşten hareketle, kitlesele sanat yapıtlarını nasıl bir eleştiriyile incelemek gerekecektir?

Bu durum, kentleşme olgusunun sürekli hareketliliği içinde kuşku yok ki “kaynayıp” giden bir sorun olarak nitelendirilebilir. **Owen**’ci bir yaklaşımla birey bilincinin çevre koşullarınca belirlenmesi gibi, sanat yapıtları, çağının toplumsal-politik yansıması olarak düşünülebilir. Başat ideolojinin biçimlendirme kaygısı kent uzamında kendini gösterir çünkü. Genel yerleşim alanları da bu kavramın içinde yer almakla birlikte konumuz açısından, ikincil olarak düşünülmesi gerektiğini vurgulamak zorundayız. Öyleyse sanat yapıtı üretilirken ya da sonrasında, yönetimle dolaylı bir ilişki içine girer. Bu ilişki olumlu olabile-